

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevallı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanımdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i>	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM <i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM <i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN <i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ <i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM <i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN <i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK <i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ <i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE <i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR) <i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN <i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP <i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM <i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ <i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL <i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AĞÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***SİSTEMATİK FELSEFE İLE
İLGİLİ YAZILAR***

TARİHİN YAPISI VE KÜLTÜR BİLİMLERİNDEKİ ROLÜ

*Doç. Dr. Ayhan BIÇAK**

Kültür bilimlerinin ele aldığı sorunlar, kültürün, ortaya çıktığı andan itibaren varolan sorunlardır. Sorunları ilk kucaklayan bilgelik, toplum sorunlarına çözüm bulma denemeleri sonucu, oluşmuştur. En küçük toplumsal birim olan aileden başlayarak, toplumun bütün sosyal, siyasi, iktisadî, dinî kurumlarının her kademesinde, her anında (insanın varolduğu andan itibaren) sorunlar olmuş ve bunlar için çözümler üretilmiştir. Felsefenin ortaya çıktığı zamana kadar, en az 20 bin yıl, efsaneler çerçevesinde gelenek ve gelenekleri yorumlayabilen bilgelikler, sorunlara ışık tutmuştur. Gelenek ve bilgelik, insanların yaşama biçimlerinin dokusunu oluşturmuştur. Çok sonraları gelişen kültür bilimleri, efsane temelli bilgece açıklama denemelerinin yerini almaya çalışmıştır.

Kültür bilimlerinde amaç, toplumun /kültürün sorunlarının üstesinden gelmektir. Bu sorunlar büyük ölçüde, yaşanan gün ve gelecekte ortaya çıkabilecek durumlarla ilgilidirler. Toplumun gündelik yaşantılarında etkili olduklarından, bir şekilde, çözüm bulmak zorunluluğu ortaya çıkar. Kültür bilimlerinin üzerinde uğraştığı sorunlar zaman açısından üç- geçmiş, şimdi ve gelecek- boyutludur. Sorunla uğraşan kişi, kendi dönemindeki bir sorudan ya da sorundan yola çıkmakla birlikte, sorunun kaynağıve çözümünde kullanacağı malzemeyi geçmişten derlemek durumundadır.

Geçmişteki oluşumlar, ilişkiler, yönlendirmeler sonucu oluşan bugünün sorunları, çözümünde de, sorunun ya da sorunla ilgili çözüm denemelerinin geçmişi, sonuç açısından hayati önem taşır. Geliştirilen çözümler, sonraki gelişmelerde de etkili olacaktır. Ayrıca, birden bire ortaya çıkan sorunlar karşısında şaşırılmamak için, gelecekte ortaya çıkabilecek durumları, önceden görme ya da tahmin etmek de, bu bilim öbeginin görevleri arasındadır. Bu bilimler, geçmişi ve şimdiki değerlendirerek geleceği yönlendirme sorumluluğuyla çalışmak durumundadırlar.

* İstanbul Üniversitesi Felsefe Doçenti.

İnsan olmanın şartı, kültüre birebir bağımlılığı getirmektedir. Kültürdeki sorunlar, tarihi süreçten geldiklerinden ve tarih tarafından araştırıldıklarından, tarih biliminin araştırma alanına girmektedirler. Sorunun tanımlanmasında, çözümünde ve gelecekte alacağı durumun görülebilmesinde tarihilik boyutu birinci dereceden rol oynar.

Tarihin, bilim olarak, kültürle ilişkileri, felsefe sorunlarının, doğa bilimi sorunu haline gelmesini çağrıştırmaktadır. Felsefe, arke sorunundan varlık sorununa, varlıktan da varlığın bölümlerini araştırmaya geçerek, doğa bilimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültür bilimlerinin şekillenme aşamasına kadar, kültürün bir bütün olarak değerlendirilmesinde önemli sorun olan, kültürel düzen ve o kültürde gelişen evren düzeni, her kültürde bulunan bilgeligin uğraşı alanı olmuştur. Bütün kültürler, kimliklerini kazanabilmek için, kendi evren düzenlerini kurmaları gerekmiştir. Bu düzen, bir evren açıklama modelidir. Bu modelin içinde, evrenin yaratılışı ya da düzenlenişi, dünyanın (kültürün yerleştiği coğrafyanın) sınırlarının çizilmesi, canlılığın ortaya çıkması, ilk insanın yaratılması, ilk atanın ortaya çıkışı ve özellikleri, ilk atadan başlayarak, yaşanan döneme kadar, önemli kurumların ortaya çıkışlarını ve görevlerinin belirlenmesi yer almış ve almaktadır. Efsanelerle yapılan açıklamalarda esas olan, ihtiyacı karşılamak, kimlik kazanmak ve kurumları meşrulaştırmaktır. Bütün bunlar bilgelikle halledilmiştir. Efsanelerde kendilerini ifade eden, her kültürün evren açıklama modeli, toplumun bütünü tarafından benimsenip yaşanıldığından toplumun üyeleri için, 'genel ve değişmez bilgi' olarak kabul edilmiştir.

Bin yıllarca bilgeliklerin uğraştığı bu sorunlar, MÖ. 5. ile 4. yüzyıllardan itibaren, sistematik araştırma disiplinlerinin konusu olmuştur. Tarihçilerin, olayları düzenli ve konularına göre kayıtlara geçirmesi, kültür bilimlerinin başlamasında en önemli aşamalardan biridir. Çünkü tarihçiler, olayların doğruluğunu araştırmışlar, farklı görüşleri tespit etmişler; ve ele aldıkları konuları analiz ederek, kendi görüşlerini bildirmişler. Tarihçilerin yaptığı en önemli görevlerden biri de, hem kendi kültürlerinin farklı özelliklerini hem de yabancı kültürlerin farklılıklarından söz etmiş olmalarıdır. Yazılı hale getirilerek somutlaşan, olaylar, durumlar, düşünceler, inançlar, kısacası kültürel unsurlar, başkaları tarafından değerlendirilmeye alınmıştır. Değerlendirme çabalarında ortaya çıkan farklı görüş ve yaklaşımlar tartışmaları başlatmıştır. Tartışmalar, tarihlerde aktarılan olayları yeniden araştırılması gerektiğini ortaya koymuş olmasından, konu edinilen olaylar, farklı bakış açılarıyla yeniden araştırılarak, tarihciliğin gelişmesini sağlamıştır. Öte yandan tartışmalardan haklı çıkmak için, ileri sürülen fikirlerin sağlam temeller üzerine oturtulması, özen gösterilmiştir. Böylelikle araştırma sistematigi geliştirilmiştir.

Kültür bilimlerinin, eski Yunanda gelişmesine büyük katkı sağlayanların başında Sofistler gelmiştir. İlk defa onlar, geleneğin ya da bilgeli-

gin ortaya koyduğu açıklamalardan şüphe etmiş ve şüphelerini başkalarıyla tartışmaya başlamışlardır. Tanrisal nitelikler gösteren geleneklerin ve bilgeliğin tartışılmaya başlanmasıyla, yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Toplum yapısı gereği, düzene ihtiyaç duyduğundan, tartışmalardan kurtulup, tartışılan konuları belli bir sistematik içinde yeniden kurma çabasına girilmiştir. Bu çabayı en iyi şekilde gösterenler, Sokrates, Platon ve Aristoteles olmuştur.

a- Bilgi

Kültür bilimlerinin sorunlarının çözümünde gerekli olan, *felsefi tutumun* yerini *tarihi tutuma* bırakması gerekmektedir. Çünkü, felsefi tutumu belirleyen unsurların arkasında, a priori evrensel ve zorunluluk esasına dayalı bilgi anlayışı vardır. Bu anlayış, açık ya da gizli, belirleyici bir unsur olarak görev yapmıştır. Hem bilimleri sınıflayanlar, hem de kültür bilimlerinin kurucuları, bilim anlayışında bu tür bilgiyi esas aldıklarından, kültür bilimleri için koydukları ölçü, felsefe ve doğa bilimleri için geçerli olan bilgi olmuş, ve bu yanılı uzun sürmüştür.

Doğayı konu edinen bilimler, doğada değişmez bir gerçekliğin varlığını ilkece kabul etmiştir. Bu nedenle, doğal gerçekliğe ilişkin her verinin temel gerçekliği tam olarak yansıtıp yansıtmadığı soru konusu olmuştur. Dolayısıyla ortaya konan her bilgiden şüphe etme gereği duyulmuştur. Şüphe etmenin haklılığı, tarihi süreçte, sayısız defa kanıtlanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde, şüphe, felsefe-bilim yönteminde önemli bir yer tutmuştur. Doğada yapılan çeşitli gözlem ve incelemeler, doğada bir düzenliliğin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Doğadan elde edilen sınırlı verilerle, düzenin, evrenin tümünde olduğu sonucuna varılmıştır. Felsefe, episteme'ye yönelik çalıştığından kolaylıkla insan dünyasından uzaklaşıp, fizik dünya ve evren araştırmaları alanına düşmüş ve bu alanda insana sınırlı bir yer vermiştir.

Tarihte durum farklıdır; insanın temel sorun olduğu tarihte, evren ikinci plana itilmiştir. Evren, tarihi arkaplana dayanarak kültürde kurulmuştur. İnsan tarafından kurulan kültürel düzende, oluşan ilkeler, tarih epistemolojisini temellendirilmesinde kullanılmıştır. Tarihte, ulaşmak istenen evrensel gerçeklik türünden bir şeyin olduğu söylenebilir. Ancak, tarihle yaşayan insan, çoğu zaman, geleneğin kendisine aktardığı, her türlü tarihi hikayeyi, şüphe etmeden, gerçek olarak kabul etmiştir. Onbinyıllarla ifade edilecek kadar uzun bir zaman diliminde, bilginin söylediği ve gelenekle gelen bilgiler tek doğru kabul edilmişlerdir. Ancak başka toplumları tanıyıp, aralarında karşılaştırmalar yapıldığında, gelenekle gelen doğrulardan şüphe edilmeğe başlanmıştır. Farklılıkları az sayıda ilkeyle açıklama çabası olan felsefi tutum, kültür alanında umduğu başarıya ulaşamamıştır. Felsefi bilginin amaçladığı genel geçerlilik, zorunluluk ve ebedilik özellikleri kültür alanında olama-

yacağı Sofistler ve Aristoteles tarafından görülmüştür. Ancak, çalışma boyunca üzerinde durulduğu gibi, Aristoteles, ahlâk ile siyaset alanlarındaki ilkeleri keşfederek, kültür alanının değerlendirilmesini onlara bırakmıştır. Platon'un siyasi düşüncesinde önemli rol oynayan, evrensel modele göre oluşturulmuş siyasi düzen fikrinin, teorik çerçevesini Devlet ve Epinomis kitaplarında çizmekle birlikte, bunun gerçekleşmeyeceğini anladığını Yasalar kitabında göstermiştir.

Evrensel gerçekliğin, önemli bir özelliği olan, değişmezlik ilkesinin, tarih alanına yabancı olduğu açık ve seçiktir. Çünkü, evrensellik niteliğine sahip olan bilgi, zamansız ya da zaman ötesi bir duruma işaret etmektedir. Halbuki kültürün oluşup gelişmesi, tarihi zaman boyutları içinde mümkün olmaktadır. Zaman içinde ortaya çıkan veriler hakkındaki bilginin, zaman dışı olma imkanı yoktur. Bu aynı, yokluktan varlığın çıkarılma paradoksuna benzemektedir. Bu noktada bir başka sorun daha var: Gelecek fikri. İnsan geleceğini kurmak için çabalarken büyük gelişmeler sağlayarak, değişmez bilgilere sahip olduğu anda, zaman ötesi olan Tanrı konumuna yükselmiş olur. Aristoteles'in dediği gibi, evrendeki en iyi varlık olmadığından, bu mümkün değildir. Ne elde edileceğinin bilinciyle iş yapmak, sonuçları daha güvenilir hale getirecektir.

Tarih bilgisi, değişebilir olmakla birlikte, genel olma eğilimi göstermektedir. Söz konusu edilen genellik, tek tek olaylar hakkındaki düşünceler değil, kültürü bir bütün olarak taşıyan ilkelerin genelliğidir. Tarihin keşfine çalıştığı ilkeler, insana ve insanın dünya gezegeninde ürettiklerini kapsayacak genelliklerdir. Dolayısıyla, bu genel ilkeler, felsefe-bilimin peşinden koştuğu evrensel olanlardan farklıdır.

Tarih, kültür bilimlerinin epistemolojisine birçok açıdan büyük katkı sağlamaktadır: İlki, onların kullanabileceği malzemeyi, güvenilir bir şekilde hazırlamak. İkincisi, kullanacakları yöntem ve teknikleri geliştirmek. Üçüncüsü, elde edilen bilgilerin sağlamlığını denetlemek. Tarih bu özellikleriyle kültür bilimlerinde bir tür yöntem ya da alet olarak iş görmektedir.

Tarihin kültür bilimlerinde oynadığı rol, bunlarla bitmemektedir. Hem kendi çalışmalarından elde ettiklerini, hem de diğer kültür bilimlerinden derledikleriyle, kültür alanının sistemini de yapmaktadır. Felsefenin, doğa bilimlerinde oynadığı rol, bilimin yöntemi, yapı ve işleyişinin anlaşılmasını sağlamaksa, temel farklılıklardan dolayı, kültür alanında bu görevi tarih üstlenmiştir, ya da üstlenmelidir.

b- İlkeler

İnsanın, bütün kültürü kurup ve taşıyan *öz* olduğu kabul edildiğinde, o, her şeyin türediği kaynak olan, *ilk ilke* haline dönüşür; ilk ilke ol-

masından dolayı da, *en genel* olma niteliğine sahiptir. En genel olanın ya da öz'ün araştırılmasını da, Aristoteles'in belirttiği gibi, ancak bu alının bütün özelliklerini kavrayabilecek bir bilim yapmak zorundadır. Kültür alandaki sorunları kavrayıp ve çözümleyebilecek niteliklere sahip olan bilim, *tarihtir*. Çünkü, kültür dünyasını yaratan insanı, yani özü bütünüyle tanımak için, onun en önemli niteliklerinin başında gelen tarihi bir varlık oluşunu, en iyi tarih ortaya koymaktadır. İlk ilke olan insanın, ilk ürünü ortaya koymasından başlayarak, aşama aşama gerçekleştirilen ürünlerin hepsinin, ilk ilkeyle ve birbirleri arasında ilişkilerin kurulmasıyla ortaya çıkan sistemin, özelliklerinin bir bütün olarak sergilenmesi gerekir. Ancak sistem sayesinde, tek tek olaylar anlam kazanmaktadırlar. Hem sistemin kurulmasını hem de olayların, sistem aracılığıyla değerlendirilmesi görevlerini tarih üstlenmiştir.

Ortega y Gasset, bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: "Tarih, yaşamımız olan temel gerçeğin, sistematik bilimidir. Dolayısıyla, içinde yaşadığımız en kesin güncelliğin bilimidir. Eğer güncelliğin bilimi olmasaydı konusu saydığımız, şu geçmiş, nerede arayıp bulabilirdik ki? Onun tersi, yani alışlagelmiş olan, geçmiş, mazide kalmış, soyut ve gerçek dışı bir şeye dönüştürmek anlamına gelir, oysa geçmiş bizim bugünü-müzü ayakta tutan canlı, etkin güçtür. Uzaktan etki diye bir şey yoktur. Geçmiş, ta uzaklarda, mazide değil, buracıkta, benim içimdedir. Geçmiş benim -yani, benim yaşamımdır". (Bkz. Gasset, 113) Geçmiş anlamındaki tarihin, insani büyük ölçüde belirlediği ve günlük hayati da derinden derine etkilediğine göre, günlük hayatın sorunları da tarih araştırmalarının konusu haline gelmektedir.

İnsan, sınırları belirsiz günlük hayatının karma karışıklığı içinde, ilkelerin olduğunu ve ilkelere bağlı olarak geliştirilen düzenin ya da düzenlerin bulunduğunu ancak tarih aracılığıyla anlayabilmektedir. Böylesine hayati görevler üstlenen tarih, diğer kültür bilimlerine de büyük katkılar sağlamış ve sağlamaktadır.

Kültür bilimleri, üç temel sorunla karşı karşıyadır: ilki, kendini tanımak için, içinde yaşamak zorunda olduğu yapının oluşum sürecini anlamaktır. İkincisi, insanın, insan olma niteliklerini kazandığı ortamın yapısını kavramak ve bu yapıyı taşıyan ilkeleri keşfetmektir. Üçüncüsü, umutlarını gerçekleştirmek için, geleceği kurabilme şartlarını araştırmaktır. Bu üç temel sorunu çözümlenmesinde, üç açıklayıcı ilke (arche) ortaya çıkmaktadır. Bunlar, *köken, düzen, amaç*'tır.

1- Köken

Köken, yani insanın ortaya çıkışı (biyolojik değil, kültürel oluş), kültür alanında birinci dereceden bir sorundur. Kültür alanındaki varoluş sorunu, ne türden incelenirse incelenir, köken sorununa dönüşmektedir. Kültürü yaratan insan da, büyük ölçüde, ürettikleriyle tanım-

lanmaktadır. Kültürel varoluş sorununa getirilen cevaplar, büyük ölçüde kültürde aranmakta ve oradan derlenen verilerle ortaya konulmaktadır. Kültürün nasıl varolduğunun açıklanması, ister istemez, kültürün en ilk durumundan en son ulaştığı seviyeye kadar olan geçmişini değerlendirmekle mümkün olmaktadır. Kültürdeki her türlü çalışma gibi, bu da büyük ölçüde tarih araştırmasına dönüşmektedir.

Köken sorunu, insanın tarihi kadar eskidir. En ilk topluluk ve toplumlarda da köken sorunu çok büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir çok sayıda veri, antropologlar tarafından toplanmıştır. Evren açıklama modeli olarak kullandıkları efsanelerin arasında, kökenleri hakkında bilgi veren efsanelerin, belirleyici olması, dikkat çekicidir. En ilk efsanelerden başlayarak günümüze kadar olan bütün zamanlarda, köken sorunu büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, insan olmanın şartlarından bir tanesi, belki de en önemlisi, bir kimliğe sahip olmaktır. Kimlik, bireyleri ve toplumları başkalarından ayıran, bireyi ve toplumu kendisi yapan unsurdur. İşte bu önemli unsura sahip olmanın şartı, geçmiş bilincidir. Bu bilinç varoluşunu nasıl ya da ne ad altında devam ettirmesi gerektiğini belirlemektedir.

Varoluş sorununun bir köken sorunu olarak ele alınmış ve alınmaktadır. Bu sorunu kendisine konu yapan, tarih olmuştur.

2- Düzen

İnsan, kültür oluşmaya başladığı andan itibaren, belli bir düzen kurmuş ve düzen içinde yaşamağa dikkat etmiştir. İnsanın, doğal ortamda, kendi yaşayabileceği yapıyı kurup, onun devamlılığının sağlanması, kendi varoluşu için hayati bir öneme sahip olmuştur. Sözü edilen yapı, insanın en önemli özelliklerinden biri olan, akılla kurulmuştur. Yani kültürün oluşması, insanın akıllı bir yaratık olmasına bağlıdır. Aklın nasıl işlediği araştırıldığında, onda çok sıkı bir düzenin olduğu görülür. Akıl yasaları da kabul edilen, mantık yasaları, kategoriler ve dil, akıl ürünlerinin yani kültürün, belli bir düzen içinde üretilmesi gerektiğini ortaya koyar. Ne türden şey düşünülebilirse düşünülün, onun, öncelikle, anlamlı olabilmesi, dildeki ve dile getirilişindeki düzene bağlıdır. Kültürde bir değer içeren bütün insan eylemleri de, anlam açısından değerlendirilir ve kültürel düzendeki yerlerine oturtulurlar. Böylelikle anlam, kültür dünyasının sürekliliğinin sağlanmasında, dolayısıyla da insanın hayatta kalmasında temel kategori olarak görev yapmaktadır. Kültür dünyası, oluşu gereği, düzen ilkesini birlikte getirmektedir.

Kültürel yapının sürekliliğinin sağlanmasında, düzen bir başka noktadan daha devreye girmektedir. Kültür, çeşitli ilkeler üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. İkelere uyulmaz ve yapı korunmazsa, insan olma özelliği de kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş olur. Sözü edilen tehlike nedeniyle, oluşturulan yapı, sürekli koruma altında olmuştur. Bu noktada

düzen, insanın varoluşunu sağlayan temel dayanak göreviyle ön plana çıkmış ve koruma mekanizmaları geliştirilmiştir. Bunlardan biri, düzen, kurucusu olan ata ya da Tanrı'yla özdeşleştirilerek, dokunulamaz hale getirilmiştir. Böylelikle atalardan beri süregelen düzende en ufak bir değişiklik, ataya hakaret sayılmıştır. Atalarla özdeşleştirilen düzenin kendisi de kutsanmıştır. Düzen bilinci, öylesine bir yapı kazanmıştır ki, düzenin bozulabileceği, düşünme dışına itilmiş gibidir.

Düzen, bir arada bulunmak zorunda olan insanların, birbirleriyle ilişkilerini belirlemiştir. Düzen fikrinin ortaya çıkıp uygulandığı ilk yer, toplumun çekirdeğini de oluşturan aile olmalıdır. Çünkü, en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün toplumlarda aile temel fonksiyonunu sürdürmüş ve sürdürmektedir. Düzen, aile üyeleri arasındaki ilişkiden ortaya çıkarak, ahlâk ilkeleriyle genelleştirilmiş, topluluğa ya da topluma mal edilmiştir. Böylelikle ahlâk toplumsal düzenin taşıyıcısı olmuştur.

Toplumda üretilen bütün değerler, bir yandan kültürün bir ürünü olarak anlam kazanırken, diğer yandan toplumun ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Kültürü taşıyan ve yönlendiren en önemli kurumlardan biri olan siyaset, toplumsal düzeni sağlamakla yükümlü sayılmıştır.

3- Amaç

İnsanı belirleyen temel niteliklerden biri geleceğe yönelik yaşama-sıdır. İster bireysel, isterse toplumsal olsun, önünde hep bir yarın sorunu ya da gelecek umudu taşımıştır. Bulunduğu şartların iyileştirilmesini, sürekli umut ederek, geleceğe yönelik çabalar harcamıştır. Gelecek fikrinin kaynağı yine kültürdür. İnsanın kendinin bilincine varması, kendini kültür içinde varolduğunu keşfetmesidir. Bütün canlılarda en temel duygu olan, varoluşunu sürdürme kaygısı, insanda gelecek fikri içerisinde varlığını sürdürmektedir. Sadece insana özgü olan gelecek fikri, bir bakıma onun hayat sigortasıdır. Geleceğini hazırlayamayan kişi ya da toplumlar, yok olmakla karşı karşıya kalmış olurlar. Bu çabanın en iyi görüldüğü yerlerden biri, varoluşunu borçlu olduğu kültüre, bir yandan sıkı sıkıya sarılarak yaşamasını sürdürürken, diğer yandan ondaki bütün değerleri, nesilden nesile aktarılmasıdır. Bu çerçevede insan, yarın da varolabilmek için uğraşmış ve böylelikle kültürel ve soy sürekliliklerini kazanma peşinde olmuştur.

İnsana yarını düşündürten en önemli unsurlardan biri de ölüm olmuştur. Ölüm karşısında çaresiz kalışı, onu, yeni yapılar oluşturmaya itmiştir. İnsan, bir yandan, bu dünyada kalıcı olmak ya da ölümsüzleşmek çabasında iken, diğer yanda, ölüm sonrasında da hayatını sürdürmenin arayışları içinde olmuştur. Ölüm sonrası, bilinmemekle birlikte, orada da yaşama umudunu yitirmemiş, yaşama şartlarını öğrenmeye çalışmıştır. Öldükten sonra yaşayabilmek için çok önemli bir kurumu, dini, geliştirmiştir. Din toplumu geleceğe, ölüm sonrasında hazırlamak için, ya-

şayanları belli ilkelere göre, eğitmiş ve nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durmuştur.

Bu kaygılarla ortaya çıkan kültürel ürünler, insanın ölümsüzlüğünü, kültürel süreklilikle sağlamıştır.

c- Sistem

Kültür alanındaki bütün sorunlar bu üç ilke çerçevesinde düşünülmektedir. Hem ilkelerin keşfi ve temellendirilmeleri, hem de oluşan sorunlar yumağının çözümünde, tarih, birinci dereceden görev üstlenmiştir. Böylesine temel görevleri üstlenen tarihin, yerine getirmekle yükümlü olduğu bir başka görev de, kültür bilimlerinin verilerini de kullanarak, kültür dünyasının sistemini yapmaktır.

Felsefenin, arke sorunundan sistem olarak sökün etmesi gibi, köken (insanın ortaya çıkması) sorunundan da tarih sistem olarak ortaya çıkmıştır. Kültürde yaratılan sistem ya da evren açıklama modeli, insanın dünyaya gelişi, dünyadaki yeri, görevi, düzeni ve amacı, bunları nasıl ve nerede gerçekleştireceği, öldükten sonra gideceği yeri açıklamakla yükümlüdür. Bütün bu sorunlar, insanın ilk yaratılış günlerine geri götürülerek temellendirme çabası, genel kabul görmüş bir tutumdur. İlke (arke) olarak, İnsanın kökeni ve gerçekleştirdiği düzen kabul edildiğinde bu ilkenin açıklamasını ancak tarih yapabilir. Çünkü, köken sorusu, tarih sorusudur. Diğer bir ilke olan düzen, kültürel bütünlüğün iyi çalışması için, hem ayrıntıların birbirleriyle ilişkisini hem de genel içindeki konumlarını belirlemekle yükümlüdür. Kültürün yapısında doğal olarak yer alan tarih, düzen ilkesinin de belirleyici motifi olmuştur.

İnsan olmak ve hayatını sürdürebilmek için kültürün yaratılması zorunlu bir durumdur. Kültür, dünyadaki doğal düzene paralel yaratılan bir sistemdir. Kültürel düzenin oluşturulması, bir varolma ya da olmama sorunu olmakla birlikte, oluşmağa başladığı andan itibaren tarihilikle iç içedir. İnsan olmanın ya da kültürü yaratmanın en önemli özelliklerinden biri üç boyutlu (geçmiş-şimdi-gelecek) düşünmesindedir. Bu üç boyutlu zaman dilimine bağlı olarak davranma, dolayısıyla üretme, *tarihi düzen* (sistemin)in tabanını oluşturmuştur. Üç-boyutlu zaman anlayışıyla gerçekleştirilen eylemler ve kurumlar tarih *zihniyetinin* kaynağı olmuştur. Eylemlerle zihniyetin birbirlerini karşılıklı etkilemeleri, kültürel gelişmeyi destekleyen unsurlar arasında sayılmıştır.

Kültürel düzenin sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için, isteyerek ya da istemeyerek, yeni düşüncelerin, inançların, eylemlerin, kurumların sisteme kabulü gerekir. Sisteme yeni giren unsurlar, kültürünün kendi içinde oluşmuşsa, meşru olarak kabul edilirler. Sözü edilen unsurlar, yabancı kültürlerden alınmışsa, onların sisteme uygun olarak meşrulaştırılması gerekir. Meşrulaştır-

ma, çoğu zaman, yeni unsura kültürel düzende, tarihi arka plan kazandırılarak yapılır. Yabancı bir kültürden geldiğinde, hem tarihi arka plan bulunmaya çalışılmış, hem de ihtiyaç duyulduğu vurgulanarak meşrulaştırılmıştır. Meşrulaştırmayla, kültüre yeni giren unsurların, sistemdeki yerleri belirlenmiş olur.

Tarih, zorunlu ihtiyaçları karşılanmakla yükümlü olmasından ve insanın hayatında oynadığı büyük rolden dolayı, bütün kültürü, kuşatıcı bir yapı olarak kurma eğilimindedir. Bu yapı, kültürü içerden, özellikle yöntem ve bilgi niteliklerinin araştırılmasıyla, ve dışardan, kültürün bütününe anlama çabasıyla, kuşatmaktadır. Kuşatıcılık eğilimi, sistem kurmakla sonuçlanır. Sistemle, evren modeline uygun olarak, kültürün bütünü değerlendirilir. Böylelikle, kültür evreninin hatları belirlenmiş olur. Sistemde, ağırlıklı olarak ele alınan sorunlar, insanın dünyaya gelişi, ölümü, amaçları ile kurduğu düzenin yapısıdır. Dünyanın ve insanın Tanrı'yla ilişkileri de önemli konular arasındadır.

Aristoteles, yapı sanatını evin formu olarak görmüştür. (Bkz. *Metafizik*, 1033 b20) Bu düşünceden hareketle, *Tarih, insanın formu olur mu?* sorusu akla gelmektedir. İnsanın gayeli oluşumu, ve bir kültür yaratığı olarak, tarihin her noktada belirleyici olması, soruyu olumlu cevaplama-ya götürmektedir. Ortega y Gasset'in dediği gibi, "insanın doğası yoktur, tarihi vardır". (Bkz. *Gasset*, 110) İnsanın doğasını oluşturan unsur tarihsel, insanın bir bütünlük içinde ortaya koyan sistem geliştirmek de, tarihin görevleri arasında olmalıdır.

Görülen o ki, tarih felsefecisi, bir yandan tarihin yapısını ve tarihin kendi alanına ilişkin görevlerini yeniden gözden geçirirken, diğer yandan da, tarihin, kültür bilimlerini, nasıl ve ne ölçüde etkileyebileceğini araştırmalıdır. Böylelikle, hem tarih, hem de kültür bilimleri, akademik çevrelerde de, toplumda da hakkettikleri yeri alacaklardır.

KAYNAKLAR

- ARİSTOTELES;1985 *Metafizik*. c. I (A-Z) Çev. Ahmet Arslan. Ege Üniversitesi Yayınları. İzmir.
- GASSET, Y Ortega; 1992 '*Sistem Olarak Tarih*' **Tarihsel Bunalım ve İnsan**. Çev. Neyire Gül Işık. Metis Yayınları, İstanbul.